

آشنایی با مشاهیر استرآباد و گرگان

شُهدای کتول در جَنگ‌های دوره قاجار

■ حسین شکی
پژوهشگر تاریخ
و ادبیات کتول

■ مقدمه

متون تاریخی، اسناد و روایات تاریخ شفاهی منطقه کتول، حکایت از آن دارند، که در تاریخ منطقه کتول از اواخر دوره زندیه تا دوران مشروطه، عده‌ای از سرداران و مجاهدین این منطقه در جریان جنگ‌ها، مجاهدت‌ها و ترورهای سیاسی، به شهادت رسیده‌اند. لکن آن‌چه در این نوشتار مدنظر است، معرفی سردارانی‌ست که در جنگ‌های بزرگ ملی، هم‌چون «جنگ ایران و روس» یا «جنگ ایران و عثمانی»، به همراه قشون محلی کتول مشارکت داشته و شهید شده‌اند. مسلماً در قشون اعزامی کتول که به جنگ‌هایی چون جنگ ایران و روس یا جنگ ایران و عثمانی اعزام شده‌اند، افراد زیادی شرکت داشته و عده‌ی زیادی هم مجروح و شهید شده‌اند، لکن طبق مندرجات متون و اسناد تاریخی و یا روایات تاریخ شفاهی، در این بین تنها نام چهار تن از این سرداران، که همگی از خوانین کتولی هستند، ثبت و ضبط شده است. از جمله این خوانین «آقاخان اول کتولی»، «لطفعلی‌خان دوم کتولی»، «لطفعلی‌خان سوم کتولی» و «عیسی‌خان اول کتولی» هستند، که هر چهار نفر در جنگ‌های یادشده مشارکت داشته و البته دو نفر از آنان در این جنگ‌ها به شهادت رسیده‌اند.

ما در این مقاله سعی داریم، آن دلاوران کتولی را که در راه وطن از جان‌گذشتگی و رشادت‌ها کردند، تا این کشور پابرجا و استوار بماند، معرفی نماییم، تا نام بزرگ‌شان در تاریخ پُرافتخار این کشور باقی مانده و جوانان این منطقه، بزرگان و شهدای قوم خود را بشناسند و جان‌فشانی‌های آنان را قدر دانسته و به وجود آنان فخر و مباهات ورزند.

■ آقاخان اول کتولی

آقاخان اول کتول، دومین فرزند لطفعلی خان اول (جدّ بزرگ خوانین کتولی)، برادر کوچک ابراهیم خان اول و برادر بزرگ لطفعلی خان دوم کتول، از رجال سیاسی-نظامی و از صاحب منصبان اواخر دوره زندیه و اوایل دوره قاجار است که به همراه برادر بزرگ اش (ابراهیم خان اول) در دربار آقامحمدخان قاجار صاحب مناصب عالی و از فرمانروایان منطقه کتول در سرزمین استرآباد بوده است. آقاخان، در جنگ‌های آقامحمدخان قاجار با لطفعلی خان زند در سال ۱۲۰۸ ق (۱۱۷۲ خ)، شرکت داشت. وقتی عبدالله خان زند (از فرماندهان سپاه لطفعلی خان زند)، با یکصد سوار قصد آقامحمدخان قاجار را کرد، آقاخان اول کتول، قوللر آقاسی [رئیس غلامان خاصه] پادشاه قاجار، که از مردان گرمی و گردان نامی بود، با غلامان خاصه، رخس برانگیختند و دست به شمشیر آهیختند، تیراندازان قدرافکن نیز موافقت کردند و عبدالله خان زند و هفت تن از آن سواران دلیر فرار کرده، از معبری که داخل شده بودند، خروج نمودند و جان به در بُردند و بقیه‌ی آنان کُشته و بمردند.^۱

بدین ترتیب می‌دانیم که آقاخان اول کتولی در سپاه آقامحمدخان قاجار، علیه سپاه لطفعلی خان زند و احتمالاً در جنگ‌های دیگر، حضور داشته و جنگیده است. لکن در هیچ‌یک از این جنگ‌ها کُشته نشده، بلکه در دوران سلطنت فتحعلی‌شاه، بر اثر توهّم توطئه شاه قاجار، آقاخان و برادرش ابراهیم خان اول، که هر دو از مقرّبان درگاه فتحعلی‌شاه بودند، حدوداً در سال ۱۲۱۸ ق (۱۱۸۲ خ) مورد غضب واقع و کور شده و پس از آن، آقاخان به قریه نصرآباد پشت بسطام، که از املاک خودش بود، تبعید می‌گردد.^۲ در نهایت آقاخان اول کتول در سال ۱۲۳۳ ق (۱۱۹۶ خ) درگذشت و فتحعلی‌شاه قاجار، کلیه‌ی اموال و دارایی‌های وی را به فرزند بزرگش «محمدصادق خان» واگذار کرد.

■ لطفعلی خان دوم کتول

فرزند کوچک لطفعلی خان اول کتول، برادر کوچک ابراهیم خان کبیر و آقاخان اول کتولی، از خوانین و فرماندهان نظامی ایالت استرآباد در دوران سلطنت فتحعلی‌شاه قاجار بود. لطفعلی خان دوم از جانب مادر، با ابراهیم خان و آقاخان ناتنی بوده است؛ هنگامی که لطفعلی خان اول از دنیا رفت، یکی از زنان او، فرزندی در شکم داشت که بعد از تولّد فرزند، نام پدرش را بر او گذاشتند، که مشهور به «لطفعلی خان دوم» شد.

لطفعلی خان دوم کتول در سال ۱۲۳۷ ق (۱۲۰۰ خ) در جنگ ایران با عثمانی شرکت داشت. در این جنگ، ارامنه در محل «توپراق قلعه» به حمایت عثمانی‌ها برخاستند. عباس میرزا ولیعهد که این بار هم سردار قشون ایران بود، در برابر ۸۰ هزار سپاه دشمن به خوبی مقاومت کرد. در این نبردها

نیز دسته‌های مختلف بلوکاتِ استرآباد از جمله کتولی‌ها و هزارجریبی‌ها، حضور داشتند. «اتفاقاً در اوج نبرد، لطفعلی‌خان کتول اسب خویش بر سر توپخانه‌ی عثمانی بجهانید و ننی دو از توپچیان را گردن بزد، اما در نایره‌ی جنگ، گلوله‌ی توپ عثمانی‌ها بدان دلیر رزم‌آرا فرود آمد و وی را شهید نمود».^۳

لطفعلی‌خان دوم کتولی، اولین شهید منطقه‌ی کتول در دوره‌ی قاجار بود که در جنگ با نیروهای بیگانه، در راه وطن به شهادت رسید.

■ لطفعلی‌خان سوم کتول

فرزند ابراهیم‌خان اول، نوه لطفعلی‌خان اول و برادرزاده لطفعلی‌خان دوم، از خوانین و فرماندهان ایالت استرآباد در دوران سلطنت محمدشاه قاجار بود. به استناد منابع و متون تاریخی دوره قاجار، لطفعلی‌خان سوم کتول، در سال ۱۲۴۲ق (۱۲۰۵خ) در جنگ ایران و روس شرکت داشته است؛ «در بحبوحه‌ی شوال سال ۱۲۴۲ق و نبرد قشون پاسکویچ روسی، یکی از سرداران ایرانی، میرزا محمدخان مقصودلوی استرآبادی بود که پس از فتح قلعه‌ی ایروان، عباس میرزا، وی را به همراه قاسم‌خان سرهنگ، جعفرقلی‌خان مقدم و لطفعلی‌خان کتول به عنوان مُستحفظی باقی گذاشت و خود به سوی قلعه‌ی «اوچ‌کلیسا» روانه گشت.^۴ البته در هیچ یک از اسناد، ذکری از شهادت او نشده، اما حضور او در جنگ ایران و روس قطعی است.

■ عیسی‌خان (اول) کتول

فرزند قلی‌خان اول، نوه الهوردی‌خان و نتیجه ابراهیم‌خان اول کتولی، که نسب او با سه پشت به لطفعلی‌خان اول کتول می‌رسد؛ قلی‌خان اول، دو پسر به نام‌های عیسی‌خان اول کتول و جعفرخان اول کتول داشت. جعفرخان اول با زینب (دختر آقاخان دوم کتولی) ازدواج کرد، که حاصل این ازدواج پسری به نام «قلی‌خان دوم کتولی» بود. این قلی‌خان دوم، در مجلس ختنه‌سورانی در روستای مشوی نامتلوی فندرسک بر اثر اصابت گلوله به سینه‌اش، به قتل رسید و در قبرستان وادی السلام شهر نجف به خاک سپرده شد.

عیسی‌خان اول کتول (تولد حدود ۱۲۵۷ق/ مطابق ۲۰-۱۲۱۰خ)، در جنگ ایران و روس شرکت داشت و در همین جنگ به شهادت رسید. در زمان فتحعلی‌شاه قاجار که پیاده‌نظام و سواره‌نظام استرآبادی‌ها، کتولی‌ها و گرایلی‌ها هم در آن شرکت داشتند، اتفاقاً یکی از فرماندهان کتولی - عیسی‌خان اول کتول - در این جنگ به شهادت رسید.^۵ فرماندهی این جنگ، شاهزاده عباس میرزا ولیعهد و پسر فتحعلی‌شاه بود.

خوانین کتولی و آعقابِ آنان نیز براساس روایات شفاهی که سینه‌به‌سینه به آن‌ها منتقل شده، اعتقاد دارند که عیسی‌خان اول در جنگ با روس‌ها شرکت داشته و شهید شده است و از همان قدیم‌الایام به او لقبِ «عیسی‌خان شهید» داده بودند.

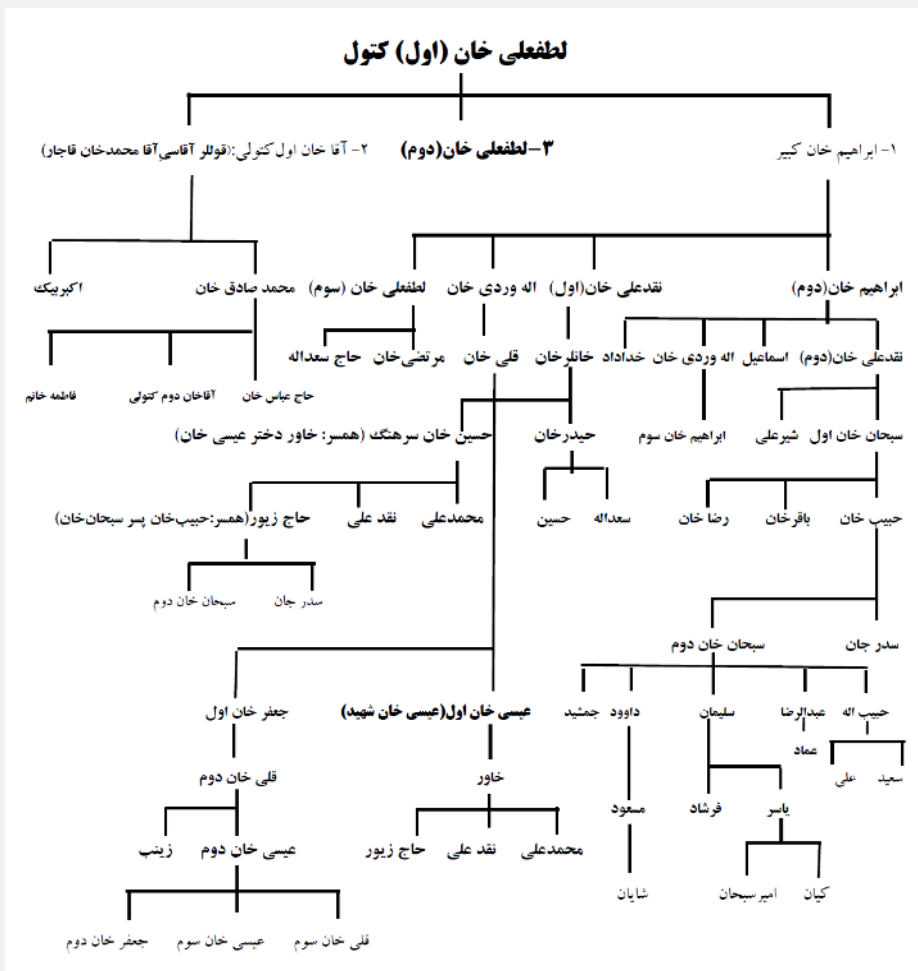
از عیسی‌خان اول، فقط یک دختر به نام «خاور» باقی ماند. او در بچگی به خاطر شهادت پدرش، بی‌سرپرست شد؛ به همین دلیل عموی او مشهور به «جعفرخان اول»، او را به نزد خود بُرد و از او نگهداری و مراقبت می‌کرد و در خانه‌ی او بالید و رشد کرد. زمانی که خاور به سن ازدواج رسید، او را به «حسین‌خان سرهنگ کتولی» (اولین حاکم کتول پس از انقلاب مشروطه)، دادند. حاصل این ازدواج نیز دو پسر به نام‌های «نقدعلی» و «محمدعلی» و یک دختر به نام «حاج‌زیور» بوده است. حاج‌زیور نیز به علت فوت پدرش حسین‌خان سرهنگ کتولی، در کودکی بی‌سرپرست شد و در خانه‌ی پسرعموی مادرش مشهور به «قلی‌خان دوم کتولی» زندگی کرد و به سن رشد و ازدواج رسید. قلی‌خان نیز او را به همسری حبیب‌خان پسر سبحان‌خان اول کتولی درآورد.

■ دست‌آورد

به استناد متون تاریخی، قشون نظامی کتول حداقل از دوران سلطنت آقامحمدخان قاجار در بسیاری از جنگ‌های بزرگ ملی ایران شرکت داشته و مسلماً گروه زیادی از دلیرمردان کتولی در این جنگ‌ها به شهادت رسیده‌اند که نامی از آن‌ها در تاریخ نمانده است. اما از میان خوانین و سرکردگان و فرماندهان قشون کتول، نام چهار فرمانده، به عنوان شرکت‌کننده در جنگ‌های ایران و عثمانی و ایران و روس، ثبت شده، که از این میان دو تن آن‌ها در همین جنگ‌ها به شهادت رسیده‌اند. لازم به یادآوری است که متون برجای مانده تاریخی به حضور و جنگاوری سه نفر از این خوانین، به نام‌های آقاخان اول کتول، لطفعلی‌خان دوم کتول و لطفعلی‌خان سوم کتول، در جنگ‌های بزرگ ایران در دوره قاجار، اشاره کرده‌اند. لکن ماجرای حضور عیسی‌خان اول کتولی در یکی از جنگ‌های ایران و روس و شهادت او در این جنگ، تنها در فرهنگ و تاریخ شفاهی منطقه کتول ضبط و محفوظ بوده و در اسناد و متون تاریخی بدان اشاره‌ای نشده است.

امید است مردم کتول و به‌خصوص جوانان این منطقه، با شناخت این بزرگان، به وجود دلاوران سرزمین‌شان افتخار کنند؛ زیرا این شهدای دلاور کتولی، برای حفظ کیان و عظمت مملکت سرافرازمان ایران، جان خود را فدا کردند، تا آن را با عزت و عظمت به نسل‌های امروز، تقدیم کنند. برای کسب اطلاع دقیق از ارتباط نسبی هریک از خوانین یادشده به نمودار تبارنامه خوانین کتول در صفحه مقابل مراجعه نمایید.

■ نمودار تبارنامه خوانین کتولی
(اخلاف لطفعلی خان اول کتول)

بُرشى از تبارنامه خوانين كتولى
با تائيد بر سلسله نسب آقاخان اول، لطفعلى خان دوم، لطفعلى خان سوم و عيسى خان اول كتولى
تهيه و ترسيم: حسين شكى

پانویس‌ها

- ۱- هدایت، ج. ۹. ۱۳۷۳. ص ۲۴۵.
- ۲- نظری. ۱۳۷۴. صص ۵۰ و ۵۱.
- ۳- هدایت، ج. ۱۴. ۱۳۷۳. صص ۷۷۹۳-۷۷۹۱.
- ۴- معطوفی. ۱۳۹۵. ص ۹۸ (به نقل از فهرس التواریخ. ۱۳۸۰. ص ۴۶۰).
- ۵- عیسی خان اول (شهید) حدود سال ۱۲۵۷ ق معادل ۱۲۰-۱۲۱۹ خ زندگی می‌کرد. حال آن‌که جنگ دوم ایران و روس در سال ۱۲۴۳ ق (۱۲۰۷-۱۲۰۶ خ) با معاهده ترکمنچای تمام شد. پس عیسی خان اول نمی‌توانست در این جنگ‌ها (جنگ اول و دوم ایران و روس) مشارکت داشته و یا در آن جنگ‌ها شهید شده باشد؛ زیرا عیسی خان اول، چهارده سال بعد از تمام شدن جنگ دوم ایران و روس، تازه متولد شده بود. احتمالاً او در جنگ دیگری به شهادت رسیده، که در بین خوانین کتولی به «عیسی خان شهید» مشهور شده است.

منابع

- ۱- معطوفی، اسداله. ۱۳۹۵. تاریخچه و پیشینه اجتماعی شهرستان علی‌آباد (بلوک کتول). گرگان: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گرگان.
- ۲- میردیلیمی، سیدضیاء. بی‌تا. تاریخ کتول. ناشر مولف، [بی‌جا].
- ۳- نظری، محمدابراهیم. ۱۳۷۴. تاریخ سیاسی و اجتماعی کتول. ساری: مولف.
- ۴- هدایت، رضاقلی‌خان. ۱۳۷۳. فهرس التواریخ. تصحیح: عبدالحسین نوایی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۵- هدایت، رضاقلی‌خان. ۱۳۸۰. تاریخ روضه‌الصفای ناصری، ج ۹ و ۱۴. تصحیح: جمشید کیانفر. تهران: اساتیر.